

19. Mokhniuk R. Shliub chy odnostatevi partnerstva: novyi zakon. Kabinet ekspertiv. 05.04.2023. URL: <https://vsirazom.ua/cabinet/kardinalno-protilezhni-rechi-shlyub-ta-partnerstvo/> 20. Kostenko O. Vkazana pratsia. S. 28, 76.

Lvova Olena. Valuable dimension of law-making: fundamental principles

The article examines law-making and its principles through the prism of value principles, in particular, social morality. It is this approach to law-making and law-enforcement practice that the author sees as fundamental and one that eliminates contradictions in society. It is emphasized that law-making activity should be based on the concept of separation of law and law, which is laid down in the official interpretation of the principle of the rule of law, given by the Constitutional Court of Ukraine. Based on the analysis of some provisions of normative legal acts, the value dimension of such principles of law-making as the rule of law and legal certainty is substantiated.

The idea of legal laws and morality, as well as other aspects of the mentioned issues, were highlighted in the following studies: Professor M. Kozyubra, who investigates the issue of the distinction between law and law and their criteria; V. Kostytskyi, whose writings examine the moral content of law as the basis of legal order; O. Kostenko, the founder of the legal school of social naturalism, within which social pathologies in law are exposed; Academician N. Onishchenko studies the human-centered dimension of the legal worldview and globalist aspects of law; Yu. Shargorodsky studied social morality as a system of values, in particular, in law-making, etc. In addition, the problem of boundaries between moral and immoral phenomena, between freedom and permissiveness, which should become a legislative guarantee for the protection of human dignity and national identity, remains quite relevant and unexplored. In particular, the criteria to identify the law as conforming to the principle of the rule of law in the process of law-making activity require in-depth analysis.

On August 24, 2023, the fundamental and long-awaited Law of Ukraine «On Law-Making Activity» was adopted, which aims to streamline law-making activity in Ukraine, strengthen interaction between participants in law-making activity in the process of preparing normative legal acts, and also defined the main principles of this activity.

Law-making, the purpose of which is «regulating law-making activity in Ukraine, strengthening interaction between participants in law-making activity in the process of preparing normative-legal acts», should also be value-oriented even at the stage of normative design and creation of the concept of a normative-legal act. Therefore, in our opinion, the subject of law-making as its main goal should take into account the socio-cultural and moral context of public life, as well as observe and monitor the law that de facto, naturally or by virtue of tradition or custom exists in social relations, and formalize it in the form of specific legal norms with the aim of consolidating society and protecting natural human rights.

Key words: rule of law, law, morality, law, principles of law-making.

DOI: 10.33663/0869-2491-2024-35-217-223

УДК 340.1

Е. Л. ТРЕГУБОВ,
кандидат юридичних наук*
ORCID: 0009-0005-8452-8033

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВОВИХ СИСТЕМ

Досліджується концепція ефективності правових систем. Зазначається, що поняття правової системи є складним і багатоаспектним, з різноманітними підходами до визначення його сутності. Висвітлюються складність і виклики, що існують при напрацюванні цілісної концепції ефективності правових систем, зокрема через множинність підходів до оцінки ефективності та їх критеріїв, аналізуються такі підходи та погляди. У висновках підкреслюється, що оцінка ефективності правових систем вимагає врахування не тільки їх формальної структури і системи права, а й історичних і соціокультурних аспектів, які істотно впливають на їх реальне функціонування.

Ключові слова: правова система, ефективність, держава, соціальні цінності, джерела права, правове регулювання.

Trehubov Eduard. Problems of the Concept of Efficiency of Legal Systems

The concept of the efficiency of legal systems is being investigated. It is noted that the concept of a legal system is complex and multifaceted, with diverse approaches to defining its essence. The complexity and challenges that exist in developing a comprehensive concept of the efficiency of legal systems are highlighted, particularly due to the multiplicity of approaches to evaluating efficiency and their criteria. Such approaches and perspectives are analyzed. In the conclusions, it is emphasized that the assessment of the efficiency of legal systems requires consideration not only of their formal structure and system of law but also of historical and sociocultural aspects, which significantly influence their actual functioning.

Key words: legal system, efficiency, state, social values, sources of law, legal regulation.

Вступ. Категорія «правова система» залишається дискусійною у сучасній правовій науці з огляду на її комплексність і багатоаспектність. Правова система кожної країни є унікальним і складним механізмом, що визначається історичними, соціальними, культурними, економічними та політичними чинниками. У сучасному світі набуває особливої актуальності питання не лише визначення змісту та структурних елементів правової системи, а й розкриття проблематики ефективності правових систем. Питання ефективності є ключовим.

* Trehubov Eduard, Candidate of Juridical Sciences (Ph. D.)

човим для забезпечення сталого розвитку суспільства в майбутній перспективі.

Правові системи, їх види, структура, спільні риси та відмінності, особливості функціонування в різних культурних і географічних контекстах завжди були предметом глибоких досліджень у правовій доктрині. Хоча поняття правової системи широко описане в науковій літературі, питанню ефективності правової системи приділено значно менше уваги. Це створює об'єктивну потребу в більш глибокому аналізі та оцінці того, як правові системи функціонують на практиці, як вони зазнають змін і перетворень, які закономірності притаманні цим процесам, а також, як наслідок, яким є їх вплив на різні аспекти суспільного життя.

Наведене актуалізує питання, наскільки ефективно правові системи виконують свої основні функції і як можна виміряти цю ефективність. Отже, важливим науковим завданням у цьому аспекті є з'ясування того, що саме є критеріями ефективності правової системи. Чи можна вважати систему ефективною, якщо вона забезпечує високий рівень правопорядку, або ж ефективність має враховувати інші аспекти, такі як верховенство права і доступ до правосуддя, або рівень довіри громадян до правової системи, певний рівень економічного добробуту чи правової культури? Чи в принципі існує можливість оцінювати ефективність правових систем об'єктивними методами. Отже, відкривається простір для наукової дискусії та подальших досліджень у цій сфері.

Метою статті є розкриття проблем напрацювання цілісної концепції ефективності правових систем, визначення ключових наукових питань, які потребують осмислення і вирішення, аналіз теорій і підходів до вимірювання такої ефективності з огляду на вплив зовнішніх і внутрішніх факторів, таких як законодавчі зміни, соціально-економічні умови та культурні особливості, а також виклики, які виникають у зв'язку з інтенсивними змінами у сучасному світі.

Стан розробки проблеми і методи дослідження. Питання осмислення природи та особливостей правової системи як наукової категорії розкривались у роботах таких вітчизняних і зарубіжних вчених, як С. Бобровник, Т. Ван Реснен, У. Кішел, Д. Кеннер, Д. Кларк, М. Козюбра, Д. Лук'янов, Н. Оніщенко, О. Петришин, П. Рабінович, Л. Сендел, М. Хаустова, Д. Ханлон та ін. Водночас у наукових роботах з цієї проблематики здебільшого приділяється увага питанням розкриття дефініції правової системи, проблемам класифікації правових систем, їх структурі, але не зосереджувалась увага на всебічному аналізі ефективності правових систем і критеріїв, які її зумовлюють.

Методологічною основою статті є діалектичний і компаративний методи, а також системно-структурний, формально-логічний та аксіологічний підходи.

Виклад основного матеріалу. Розгляд питання щодо визначення ефективності правових систем доцільно розпочати з розуміння того, що становить правову систему.

На думку Д. В. Лук'янова, правову систему слід визначати як сформовану під впливом об'єктивних закономірностей розвитку певної соціальної спільноти сукупність усіх її правових явищ, які перебувають у стійких зв'язках між собою та з іншими соціальними системами, що забезпечує її цілісність і правонаступність. Як зазначає вчений, правова система не може існувати поза соціумом й існує лише в суспільстві. Помилковим є розгляд правової системи лише як частини державної організації, навіть незважаючи на всі важливі завдання та функції, що остання виконує стосовно підтримки функціонування правової системи¹.

Підходи до аналізу поняття правової системи в доктрині відрізняються. Деякі юристи акцентують на структурних елементах, таких як система права, правозастосування, тоді як інші наголошують на соціальних функціях права, включаючи регулювання відносин між індивідами та державою, або наголошують на необхідності оцінювати правові системи крізь призму культурних та історичних контекстів.

Натомість у європейській науковій літературі є статті, які взагалі ставлять під сумнів актуальність і доцільність існування поняття «правова система» в сучасній реальності. Марк Ван Хоеке у статті «Чи існують правові системи» стверджує, що сьогодні «юридичні системи» існують скоріше як конструкції, інтерпретовані юристами, а не як «об'єктивна» реальність².

Ця множинність підходів не просто свідчить про комплексність і багатоаспектність цього правового феномена, а й засвідчує складність розуміння та оцінювання правових систем.

Ставлячи мету дослідити ефективність правової системи, стикаємось з ще більшим різноманіттям у підходах до поняття ефективності. Найчастіше в юридичній літературі термін ефективність вживається в контексті «ефективність правових норм», «ефективність права», «ефективність правового регулювання», «ефективність законодавства».

П. М. Рабінович розмірковує про ефективність правового регулювання, і її критеріями вважає співвідношення мети правового регулювання та реальних результатів правового регулювання³. Т. І. Тарахонич також вказує, що термін «ефективність» означає результат, наслідок того чи іншого явища. В юридичній літературі висловлюється точка зору, що критерієм ефективності правових норм є міра досягнення цілей, поставлених перед ними⁴.

Водночас, на думку В. Ф. Сіренка, під час вивчення ефективності важливо звертати увагу не на цілі законодавства, а на інтереси. Визначивши інтерес як співвідношення між необхідністю задоволення потреб різних соціальних груп, класів, окремих верств населення і можливістю задоволення цих потреб, маємо модель, складові якої можна розглядати як елементи ефективності, а саме:

- соціальні потреби, які необхідно задовольнити за допомогою конкретного нормативного акта;
- правові засоби, їх кількість та якість;
- здатність правових засобів задовольняти соціальні потреби, закріплені в нормативному акті;
- перспективність напрямів удосконалення законодавства з метою задоволення соціальних потреб за допомогою правових засобів⁵.

Варто звернути увагу на позицію Л. Ф. Купіної, яка робить висновок, що який би підхід не застосовувався, ключовою при визначенні критеріїв ефективності правової норми має бути відповідь на питання: для чого правова норма, ефективність якої досліджується, була прийнята? Які суспільні та державні інтереси вона покликана забезпечувати? За допомогою яких засобів і за наявності яких умов досягається найвища ефективність такої правової норми? Критеріями ефективності правової норми, при цьому вчена вважає: цілі правового регулювання; результат дії норми права; наявність реальної можливості для реалізації правової норми; мотиви правозастосування⁶.

Як впливає з наведеного, оцінюючи норми права, правозастосування, законодавство, різні науковці звертаються до питання ефективності, проте вона може бути оцінена за допомогою різноманітних критеріїв.

На моє переконання, аналізуючи ефективність правової системи, необхідно враховувати не тільки її формальну структуру та систему права, а й соціокультурні аспекти, які впливають на її реальне функціонування. За такого підходу використання різноманітних теоретичних підходів є ключовим для опрацювання цілісної концепції ефективності правових систем. Враховуючи це, таке дослідження правових систем повинно бути багатограним, об'єктивним і відкритим для різних інтерпретацій і підходів.

Оцінка ефективності правових систем може проводитись через дослідження впливу сукупності правових явищ на суспільство. За такого підходу ефективність визначатиметься тим, наскільки законодавство, правозастосування, судова практика відповідають потребам громадян, відповідають їх очікуванням. Правові системи з високим рівнем ефективності забезпечують захист прав і свобод, сприяють справедливості та рівності. Це також має наслідком більшу соціальну стабільність та економічний розвиток. Ефективність правових систем сприяє суспільній довірі до держави та її інститутів.

Чому дослідження поняття ефективності правової системи має як доктринальне, так і практичне значення? Побудова обґрунтованої та логічно узгодженої наукової концепції ефективності правової системи дає змогу більш повно вивчати саме явище правової системи, розкриваючи як характеристики динамізму одних його елементів, так і стабільності інших. Співвідношення та баланс між цими характеристиками є суттєвим чинником, який визначає ефективність правової системи.

Аналіз ефективності також допомагає виявити слабкі місця та напрацювати способи оптимізації правової системи. У практичній площині це може

сприяти розробці ефективних реформ, які вирішуватимуть системні проблеми, що забезпечуватиме розвиток і прогрес.

Оцінка ефективності також дає змогу порівняти різні правові системи, вивчати взаємні впливи між ними, інтеграційні та дезінтеграційні тенденції, аналізувати найкращими практики та досвід. В економічній площині ефективні правові системи забезпечують створення стабільного і передбачуваного бізнес-середовища, що є важливим для економічного зростання. Оцінюючи правові системи в такому ключі, можна зрозуміти, наскільки якісно вони здатні відповідати на сучасні виклики та адаптуватись до змін.

З іншого боку, багатоаспектність поняття правова система та широкий перелік способів прояву її ефективності та неефективності свідчить про те, що викристалізувати цю концепцію є складним науковим завданням. Різні культурні, політичні та економічні контексти, притаманні правовим системам, суттєво ускладнюють стандартизацію критеріїв їх ефективності. Подекуди відмінності у правових традиціях і підходах є фундаментальними.

Іншою проблемою, яку варто враховувати, є суб'єктивність у оцінці ефективності. Представники різних наукових шкіл можуть мати різні позиції стосовно того, що робить правову систему більш або менш «ефективною».

Вплив глобалізації на національні правові системи також є важливим чинником. Міжнародні стандарти і договори істотно впливають на внутрішнє законодавство та його ефективність. У зв'язку з цим приклад України можна буде вважати показовим, адже обсяг змін і трансформацій, які має зазначати наша національна правова система в ході інтеграції до Європейського Союзу, є надзвичайним. Як у такому випадку оцінювати ефективність, адже деякі зміни матимуть довготривалі наслідки, тобто стануть очевидними через десятиліття.

Не можна ігнорувати й об'єктивні фактори наукового та технічного прогресу, що впливають на зміну правових систем. Цифровізація та інтернет змінили способи ведення бізнесу, комунікації та доступу до інформації, що ставить принципово нові виклики перед правовими системами та змінює уявлення про їх ефективність.

Отже, оцінка ефективності правових систем – це багатограний і складний процес, який вимагає глибокого розуміння як теоретичних, так і практичних аспектів права.

Наведені вище роздуми свідчать про те, що формулювання релевантної концепції ефективності правових систем вимагає багатостороннього підходу. Наукова цінність такої концепції залежатиме від її здатності бути об'єктивною, тобто мати набір чітких та об'єктивно вимірюваних універсальних критеріїв.

Для розробки системи критеріїв ефективності правової системи доцільно використовувати як кількісні, так і якісні методи. Кількісні показники можуть будуватись на об'єктивних статистичних даних, економічних метриках тощо. У сучасному світі «великі дані» (big data) стали самостійним фено-

меном, використовуючи можливості якого можна набагато більш об'єктивно відстежити закономірності та зміни в різних аспектах правової системи. Це може стосуватись як суто юридичних аспектів, наприклад рівень злочинності, кількість звернень до судів і тривалість судових процесів, обсяги і швидкість законодавчих і регуляторних змін, так і загальносоціальних, включаючи навіть індекс відчуття щастя в тій чи іншій державі.

Зважаючи на це, методологія дослідження ефективності правової системи має бути адекватною рівню сформульованих завдань, використовувати інтердисциплінарний підхід, залучаючи знання з інших наук, зокрема соціології, політології, економіки тощо. Це дасть змогу осмислити як різні соціальні, політичні та економічні фактори взаємодіють і впливають на ефективність правових систем, і навпаки, як стабільність і динамізм самої правової системи впливає на різноманітні соціальні процеси.

Концепція ефективності правової системи є похідною від правової традиції, в межах якої вона розглядається. Для західної правової традиції, якій притаманні гуманістичні ідеали, принципи верховенства права і прав людини, ефективність правової системи може розглядатись саме крізь призму її здатності у сукупності і на різних рівнях забезпечувати справедливість, правову визначеність, дотримання фундаментальних прав і свобод людини, незалежне та неупереджене правосуддя, ефективність правоохоронних органів у забезпеченні законності та порядку, демократичні принципи змінюваності влади, здатність правової системи до інновацій та адаптації до соціальних і технологічних змін, рівень довіри громадян до правової системи, соціальну стабільність та економічний розвиток.

Водночас більшість країн світу не є демократичними, отже, правова система, що існує в них, не спрямована на досягнення наведених вище цілей, і оцінка ефективності за аналогічними критеріями буде хибною.

Висновки. З урахуванням наведеного можемо зробити такі висновки:

1. У правовій науці не існує розробленої цілісної концепції ефективності правових систем, яка б ґрунтувалась на об'єктивних та універсальних критеріях і враховувала історичні, культурні, політичні та економічні контексти.

2. Оцінка ефективності дає змогу порівняти різні правові системи, вивчати взаємні впливи між ними, інтеграційні та дезінтеграційні тенденції, аналізувати найкращі практики та досвід. Аналіз ефективності також допомагає виявити слабкі місця та напрацювати способи оптимізації правової системи. У практичній площині це може сприяти розробці ефективних реформ, які вирішуватимуть системні проблеми, що забезпечуватиме розвиток та прогрес.

3. Концепція ефективності правових систем стикається з цілою низкою складних теоретичних проблем. Зважаючи на це, методологія дослідження ефективності правової системи має бути адекватною рівню сформульованих завдань, використовувати інтердисциплінарний підхід, залучаючи знання з інших наук, зокрема соціології, політології, економіки.

1. Лук'янов Д. В. Правова система: поняття та різноманітність у сучасному світі. *Право України*. 2019. № 3. С. 158–176. С. 158. 2. Van Hoecke, M. Do 'Legal Systems' Exist? The Concept of Law and Comparative Law. Concepts of law: comparative, jurisprudential and social science perspectives. *In Series Juris Diversitas*. 2014. P. 43–57. P. 55. 3. Рабінович П. М. Основи загальної теорії держави і права. Київ: Атіка, 2001. С. 158–161. С. 160. 4. Тарахонич Т. І. Ефективність правового регулювання. *Наукові записки НаУКМА: Юридичні науки*. 2004. Т. 26. С. 82–84. С. 83. 5. Сіренко В. Ф. Визначення ефективності законодавства: методологічні аспекти. *Законодавство: проблеми ефективності*. Київ, 1995. С. 3–13. С. 7. 6. Купіна Л. Ф. Критерії ефективності правових норм. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 18 Право. 2017. Випуск 32. С. 51–57. С. 55.

References

1. Lukianov D. V. Pravova sistema: poniattia ta riznomanitnist u suchasnomu sviti. *Pravo Ukrainy*. 2019. № 3. S. 15–176. S. 158. 2. Van Hoecke, M. Do 'Legal Systems' Exist? The Concept of Law and Comparative Law. Concepts of law: comparative, jurisprudential and social science perspectives. *In Series Juris Diversitas*. 2014. P. 43–57. P. 55. 3. Rabinovych P. M. Osnovy zahalnoi teorii derzhavy i prava. Kyiv: Atika, 2001. S. 158–161. S. 160. 4. Tarakhonych T. I. Efektyvnist pravovoho rehuliuвання. *Naukovi zapysky NaUKMA: Yurydychni nauky*. 2004. T. 26. S. 8–84. S. 83. 5. Sirenko V. F. Vyznachennia efektyvnosti zakonodavstva: metodolohichni aspekty. *Zakonodavstvo: problemy efektyvnosti*. Kyiv, 1995. S. 3–13. S. 7. 6. Kupina L. F. Kryterii efektyvnosti pravovykh norm. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova*. Seriya 18 Pravo. 2017. Vypusk 32. S. 51–57. S. 55.

Tregubov Eduard. Problems of the Concept of Efficiency of Legal Systems

The article explores the concept of the effectiveness of legal systems. It is noted that the notion of a legal system is complex and multifaceted, encompassing a diversity of approaches to defining its essence. The complexity and challenges inherent in developing a comprehensive concept of legal systems' effectiveness are highlighted, particularly due to the multiplicity of approaches to evaluating effectiveness and their criteria. These approaches and perspectives are analyzed.

The conclusions emphasize that there is no developed comprehensive concept of the effectiveness of legal systems that is based on objective and universal criteria and considers historical, cultural, political, and economic contexts. Assessing effectiveness allows for the comparison of different legal systems, the study of mutual influences between them, integration and disintegration trends, and the analysis of best practices and experiences. Analyzing effectiveness also helps identify weaknesses and develop ways to optimize the legal system. In practical terms, this can contribute to the development of effective reforms that address systemic problems, thereby ensuring development and progress.

The concept of the effectiveness of legal systems encounters a range of complex theoretical problems. Given this, the methodology for researching the effectiveness of a legal system must be adequate to the level of formulated tasks and use an interdisciplinary approach, drawing on knowledge from other sciences, including sociology, political science, and economics.

Key words: legal system, efficiency, state, social values, sources of law, legal regulation.